

Київський університет імені Бориса Грінченка
Благодійний фонд сприяння розвитку освіти імені Бориса Грінченка

БОРИС ГРІНЧЕНКО – ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ

Матеріали

VII щорічних Грінченківських читань

9 грудня 2014 року, м. Київ

УДК 37.017(092)
ББК 74.03(4Укр)-8
Г85

Рекомендовано до друку Вченуо радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 3 від 26.03.2015 р.)

За загальною редакцією

*В.О. Огнєв'юка,
Л.Л. Хоружої,
А.І. Мовчун*

Г85 **Борис Грінченко — відомий і невідомий : матер.** VII щоріч-
них Грінченківських читань, 9 груд. 2014 р., м. Київ / за заг. ред.
В.О. Огнєв'юка, Л.Л. Хоружої, А.І. Мовчун. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грін-
ченка, 2015. —184 с.

У виданні публікуються матеріали щорічних Грінченківських читань, які
відбулися 9 грудня 2014 року і були приурочені 151-й річниці з дня наро-
дження Б.Д. Грінченка. У дослідженнях грінченкознавців розглядаються
різні аспекти багатогранної діяльності Б.Д. Грінченка, висвітлюються його
ідеї в контексті сучасних проблем.

Для широкого загалу читачів.

УДК 37.017(092)
ББК 74.03(4Укр)-8

© Автори публікацій, 2015
© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015

The article highlights Borys Grinchenko's linguistic views on lexicography in Ukraine, analyzes vocabulary sources of the "Dictionary of Ukrainian" on the basis of its foreword.

Key words: "Dictionary of Ukrainian", lexicography, lexical material, linguistic views, sources.

УДК 37.013.2:39

Ряба Світлана,
V курс, група ПОм-1-14-2.0d
Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка;

науковий керівник: Толубко І.Г.,
викладач кафедри початкової освіти
та методик гуманітарних дисциплін
Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка

НАУКОВО-ТВОРЧІ КОЛА БОРИСА ГРІНЧЕНКА,
МИКОЛИ ЛІСЕНКА, ВАСИЛЯ ВЕРХОВИНЦЯ.
КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
НА РУБЕЖІ XIX–XX ст.

У статті висвітлюється актуальність культурно-просвітницької діяльності на рубежі XIX–XX ст. таких громадських діячів, як Борис Грінченко, Микола Лісенко, Василь Верховинець в контексті фольклористичної діяльності та збору етнографічних матеріалів про етнічні корені української нації.

Ключові слова: культурно-просвітницька діяльність, фольклор, етнографія, пісенна культура, обрядовість, солоспів.

Цього року громадськість відзначає 151-шу річницю від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка — людини, яка наприкінці XIX ст. увійшла в бурхливий потік літературного, наукового та громадського життя України як письменник, лексикограф, журналіст, мовознавець, педагог і видатний етнограф-фольклорист.

Особливу роль в історії української суспільної думки, освіти, літератури, фольклору, в розвитку свідомості нації відіграли на рубежі XIX–XX ст. Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910) — особистість, наділена незламною силою волі, безмірною любов'ю до рідного краю, рідкісною працьовитістю та вражуючою ерудицією; Микола Віталійович Лісенко (1842–1912) — невтомний талановитий митець-патріот, творча праця которого присвячена служінню вітчизні та своєму народові; Василь Миколайович Верховинець (1880–1938) — етнограф, який віддавався пошукам фольклорних надбань української нації. Незважаючи різницю у віці Лісенка, Грінченка та Верховинця, а також у часі входження кожного з них в суспільне життя (1860-ті та 1880-ті роки), доля цих діячів, які жили і творили в одну епоху, поєднала їх спільною культурно-просвітницькою діяльністю.

Результатом спільних дій Миколи Лісенка, Бориса Грінченка та інших громадівців стала поява «Словаря української мови». Та копітка і титанічна робота, життєва місія письменника, як кажуть, знайшла його сама, причому знайшла виключно завдяки його рідкісній працьовитості. На запрошення журналу «Киевская Старина» родина Грінченка 1902 р. переїздить до Києва. Письменник мав довершити працю кількох поколінь інтелігенції, серед яких вагому роль відігравав і композитор Микола Лісенко [7, 55–56].

Цікаво, що рішення про запрошення Грінченка з'явилося не без гострих дискусій серед київських «старогромадівців». Зрештою все вирішила та обставина, що хоча «Грінченко справді людина тяжка і трудна в громадському житті, а зате як окремий робітник-одинак не має собі тепер рівного» [8, 306]. Щоб письменник не втручався в громадівські справи, ухвалено було просто не приймати його до громади, тримаючи «на віддалі». Зауважимо, що з-поміж тих, хто найрішучіше підтримував кандидатуру Бориса Грінченка, був славетний композитор Лісенко. До речі, у господі саме Миколи Лісенка і почалася праця письменника над словником.

Жив тоді композитор на вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 95 (нині там знаходиться музей композитора). Деякий час після переїзду з Чернігова до Києва Борис Грінченко мешкав у нього [6].

Визначний представник старшого покоління українофілів Микола Віталійович Лисенко у 80–90-ті роки XIX ст. брав активну участь у роботі редакційного комітету журналу «Киевская Старина», працював у Київському товаристві грамотності, а наприкінці XIX ст. очолив комітет «Молода Україна», метою якої було розповсюдження українофільської літератури на теренах Наддніпрянської України і створення українських друкарень, якийсь час працював над створенням «Словаря української мови».

Борис Дмитрович Грінченко, представник молодшої генерації української інтелігенції, у 90-х роках XIX ст., продовжуючи працювати у педагогічній сфері, брав енергійну участь у культурно-громадському житті України. Він був активним учасником чернігівської «Громади», творчо співпрацював з Київським товариством грамотності, був членом нелегальної організації — комітету «Молода Україна», організував єдине на той час у Російській імперії видавництво дешевих українських книжок для народного читання [7, 57].

Василь Миколайович Верховинець — ще один представник української інтелігенції XIX ст., котрий вищу освіту здобув у Київській музично-драматичній школі М. Лисенка під керівництвом самого композитора, від якого одержав фундаментальні знання з основ музичної композиції та фольклору. Верховинець зробив вагомий внесок у розвиток хорового мистецтва в Україні. Він був не тільки чудовим хормейстером-організатором, але й талановитим педагогом-вокalistом. Так, у 1919–1920 рр. він працював лектором з методики хорового співу на диригентських курсах імені Лисенка у Києві та викладав дитячі ігри в Київському педагогічному інституті [4, 23].

Микола Лисенко замолоду брав участь у роботі недільних безкоштовних шкіл, щоб допомоги народу стати освіченим. Грінченко поклав багато сил, працюючи у галузі шкільної освіти. Верховинець також значну частину свого життя віддав педагогічній роботі. Просвітителі усвідомлювали потребу розвитку дитячої літератури. Прогресивними були й погляди митців на музично-театральне мистецтво, через яке розкривається народові правда життя, особливості побуту.

Натхненна відданість рідному краю, своєму народові вела композиторів та письменника буріми творчими шляхами, які перетинали їхні долі, єднали душі воедино заради спільноти мети. Фольклор став тією невидимою ниточкою, яка пов'язала життя сподвижників, спонукала до рішучих дій, до разючих змін у житті не тільки самих митців, але й цілих народів.

Українська народна пісенна культура, українські мелодії з їх музичною оригінальністю і національною своєрідністю визначали стиль і спрямування творчості М. Лисенка, були для великого митця постійним і невичерпним джерелом натхнення. Тому не дивно, що вивчення особливостей українського музичного фольклору, народність музики в широкому розумінні слова цікавили Лисенка з перших кроків його свідомої діяльності.

Усе своє життя Лисенко боровся за національну самобутність українського мистецтва і якнайтісіше пов'язував це з боротьбою за народність. Поняття «народність» він розумів дуже широко, нерозривно пов'язував його з історичною правдивістю та любов'ю до батьківщини [1, 274, 276].

Не без впливу відомої далеко за межами України фольклористичної діяльності Лисенка збирал фольклорно-етнографічні матеріали і Грінченко. Так, у 1899 р. у Чернігові Борис Грінченко видав «Етнографічні матеріали», в яких вміщено майже дві тисячі українських ліричних пісень. У цих піснях головний герой (переважно дівчина, парубок, заміжня жінка, її чоловік) виступає як готовий, сформований характер. Розкриття образу головного героя підпорядковані певною мірою сюжети, наявні у творі картини побуту та природи, діалог, монолог, описово-розповідна та зображенська форми, прямі характеристики, самохарактеристики, символічні обряди, елементи портрета.

Ліричні пісні висвітлюють вчинки героїв чи геройнь, їх індивідуальні риси та психологічний стан. Вони подають багато загального, типового, менше — індивідуального, складного та відзначаються певною реалістичністю.

Ліричні пісні, видані Борисом Грінченком, відзначаються конкретністю, реалізмом зображення. Визначається це передусім у багатстві життєво-правдивих реальних драматичних ситуацій. У багатьох перлинах ці ситуації адекватні дійсності й передаються просто інформативно. Наприклад:

1) незгода в сім'ї:

Нагнітився мій миленький без причини на мене,
Як підемо в поле жати, не говорить до мене.
(«Нагнітився мій миленький»)

2) сирітська доля:

На чужині тяжко жити, нема кому пожаліти,
Десь у мене мати є, вона мене згадає.
(«Іде сирота з поля, з горання»)

3) портретні деталі:

Вдова стоїть біля печі, важко опустивши плечі,
Білі руки заломала — свого милого згадала.
(«Вдова стоїть біля печі») [2].

Крім ліричних, у записах Бориса Грінченка важливі місце займають родинно-побутові пісні. Вони побудовані в основному шляхом контрастної характеристики членів рідної та чужої сім'ї. У творах замальовується молода жінка та члени її сім'ї — батько, мати, брати, сестри, яким протиставляється родина чоловіка після весілля — чоловік, свекор, дівери, зовиці. Цей контраст проявляється не тільки в змісті родинно-побутових пісень, але й у всій поетичній структурі образів. Через те треба розглядати поетику образів у сукупності з їх психологічними рисами та у порівняльному плані.

Чільне місце в родинно-побутових піснях займає образ молодої дівчини. Він, як і взагалі всі образи родинно-побутових пісень, твориться двома засобами — зовнішнім описом та внутрішньою передачею його психологічної суті за допомогою народної пісенної поетики. Образ дівчини оспівується в трьох аспектах: поетична гармонія її зовнішньої краси, майстерність у веденні господарства та радісні душевні зворушення, викликані коханням.

Портрет дівчини передається в основному через враження персонажів і витриманий у традиційних рисах. Риси індивідуалізації виявляються надзвичайно слабко: в основному через введення в пісню конкретних імен та певних географічних назв; найхарактерніші деталі пройняті щирістю, м'якістю й ніжністю емоційного колориту.

Там то дівча, там то очі.

Там то брови чорні:

Ще й слова виборні.

(«Щогодини милу одвідував би») [9, 163].

Ще однією домінуючою ознакою образу дівчини, крім вроди, є її працьовитість. Праця виступає в народній естетиці головним критерієм краси. Невипадково одним із провідних мотивів у дівочих піснях є оспівування роботяцої дівчини:

Не шукай багатої,
А тільки зухватої,
Не шукай лінивої,
А тілько господині.

(«Не шукай багатої») [9, 201].

Засобом вияву переживань і почуттів героїв у родинно-побутових піснях часто служить символіка. У таких творах реальні події в селянській сім'ї, певні життєві ситуації зіставляються із предметами чи явищами природи з метою відображення складної та різноманітної гами почуттів людини [3].

Іван Франко стверджував: «Борис Грінченко належав до неспокійних, вихроватих натур, котрі кидаються на всі боки, заповняють прогалини, латають, піднімають повалене, валять те, що поставлене не до ладу, будують нове, шукають способів підняти до роботи більше рук» [7, 73].

Близьким по духу письменнику був Василь Верховинець, котрий не покладаючи рук працював над збором та збереженням фольклорного матеріалу в його чистому, недоторканному вигляді. Зібраний у працях Верховинця та Грінченка вагомий етнографічний матеріал сконцентрував у собі найціннішу інформацію про етнічні корені української нації. Цей матеріал, упорядкований та осмислений, дає нам вичерпну відповідь на запитання: хто ми і звідки? [5, 89].

Невтомна праця Бориса Грінченка, його літературні творіння надихали Василя Верховинця. Прямування до спільної мети пов'язало не тільки їхні життя, але й творчість. Василь Верховинець відчував у собі покликання стояти на захисті фольклорних надбань українського народу в галузі обрядовості, пісенності та хореографії, аби

СОНЕЧКО ЯСНЕ ВСТАЄ

Слова Б. Грінченка

Музика В. Верховинця

Швидко

Со_нечко я_сне вст_ає, тен_им пр_омін_ям сво_їм
Гла_дить квіт_ки та пест_ить, сльози об_су_шую_є їм.

Сонечко ясне встає,
Тенним промінням своїм
Гладить квітки та пестить,
Сльози обсушує їм.

Сльози бриняять на очах
Чисті, як перли ясні,
Сон ім негарний приснився,
Плакали квіти ві сні.

БУРХЛИВАЯ РІЧКА

Слова Б. Грінченка

Музика В. Верховинця

Повільно

Бурх_ли_ва_я річ_ка вже кри_гу ла_ ма_

Бурхливая річка
Вже кригу ламає,
Весела веснянка
Далеко лунає.
Сніги розтопились,
Злилися струмками,
Земля молодіє
І вкрилась квітками.

З чужої чужини,
З далекого краю
Пташки прилетіли
До нашого краю.
Гаї всі і луки.
Піснями озвались,
Веселі проміння
З небес засміялись.

ДЖЕРЕЛА

1. Архімович Л. Микола Віталійович Лисенко: Життя і творчість / Л. Архімович, М. Гордійчук. — 2-ге вид., випр. і допов. — К.: Мистецтво, 1963. — 354 с.
2. Будівський П.О. Із спостережень над поетикою українських лірических пісень, виданих Борисом Грінченком / П.О. Будівський // Проблеми творчої спадщини Бориса Грінченка : тези доповідей республіканської наук.-практ. конф., присвяченої 130-річчю від дня народження Бориса Дмитровича Грінченка. — Луганськ, 1993. — С. 66–67.
3. Будівський П.О. Поетика народних пісень, виданих Б. Грінченком / П.О. Будівський // Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея [Текст] : матер. наук. конф. до 145-ї річниці з дня народження Бориса Грінченка. — Луганськ : СПД Резніков В.С., 2008. — С. 158–163.

зберегти для нащадків їх глибинну внутрішню суть, їхню природну, незайману красу і тим самим оборонити від спотворення інформаційного зв'язку між минулим і сучасністю [5, 88].

Верховинець написав кілька солоспівів на слова Бориса Дмитровича Грінченка [4, 195, 198].

Усім вокально-хоровим композиціям Верховинця притаманні виключна мелодійність, задушевність і щирість. Він не прагнув до якихось новотворені у музичній мові, не виходив за рамки традиційної класичної грамотності. Користуючись найпростішими засобами виразності і майстерно володючи законами вокалу, композитор успішно домагався головного: його твори були зручними для виконання, містили в собі високий емоційний заряд і добре сприймались слухачем [4, 22].

У плеяді великих українців постаті видатних педагогів, етнографів і громадських діячів Бориса Дмитровича Грінченка, Миколи Віталійовича Лисенка, Василя Михайловича Верховинця вирізняються своєю цілісною багатогранністю, непересічністю, глибиною талантів, безмежною працездатністю і жертовною відданістю національній ідеї.

Сьогодні, в час розбудови України, необхідно, як і півтора століття тому, виступати за духовний розвиток людей, за розвиток їхніх творчих здібностей. І творчість цих трьох видатних діячів є для нас невичерпним джерелом великої національної наснаги, зразком віри у національне відродження.

4. Верховинець В.М. Весняночка: Ігри з піснями для дітей дошк. і мол. шк. віку / В.М. Верховинець. — 5-те вид. — К. : Музична Україна, 1989. — 343 с.
5. Верховинець Я. Василь Верховинець — етнограф / Я. Верховинець // Народна творчість та етнографія. — 2008. — № 5. — С. 82–91.
6. Мовчун А. Борис Грінченко в Києві: діяльність, адреси, зустрічі... [Електронний ресурс] / А. Мовчун // Слово просвіти. — Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2013/06/13/борис-грінченко-в-киеві-діяльність-адреси-зустрічі> (13.06.2013). — Назва з екрана.
7. «Мрії, вистраждані життям...» : до 145-ї річниці з дня народження Б.Д. Грінченка : [кол. моногр.] : у 2 ч. Ч. 1 / В.О. Огнев'юк, Н.М. Гупан, Н.П. Дічек [та ін.]. — К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. — 260 с.
8. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. — К. : Темпора, 2011. — 504 с.
9. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. — Чернигов, 1899. — Т. 3.

В статье освещается актуальность культурно-просветительской деятельности на рубеже XIX–XX вв. таких общественных деятелей, как Борис Грінченко, Николай Лысенко, Василий Верховинец в контексте фольклористической деятельности и сбора этнографических материалов об этнических корнях украинской нации.

Ключевые слова: культурно-просветительская деятельность, фольклор, этнография, песенная культура, обряды, сольное пение.

The article studies the relevance of cultural and educational activities of such public figures as Boris Grinchenko, Mykola Lysenko, Vasyl Verhovynets at the turn of XIX–XX centuries in the context of folklore activities and collecting ethnographic materials about the ethnic roots of the Ukrainian nation.

Key words: cultural and educational activities, folklore, ethnography, song culture, rituals, solo singing.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ВИТОКИ ГРІНЧЕНКОВОГО СЛОВА	3
Третяченко Т.Г.	
БОРИС ГРІНЧЕНКО У МАТЕРІАЛАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСНИХ ФОНДІВ І ТЕКСТОЛОГІЇ ІНСТИТУTU ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА НАН УКРАЇНИ	3
Мовчун А.І.	
КОЛИ ХОРONИЛИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА	12
Кіраль С.С.	
ПАНЬКО КУЛІШ У ЛИСТУВАННІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА І ТРОХИМА ЗІНЬКІВСЬКОГО	27
Родінова Н.Л.	
РОБОТА Б. ГРІНЧЕНКА З УПОРЯДКУВАННЯ «СЛОВАРЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ЯК ЕТНОГРАФІЧНОГО ДЖЕРЕЛА ..	42
Хоптятар А.О.	
НАЦІЄВОРЧІ ЗАСАДИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА: МОВОТВОРЕННЯ — ЛІТЕРАТУРТОВОРЕННЯ — НАЦІЄВОРЕННЯ	53
Левітас Ф.Л.	
ЕЛІТНА ПРОЗА Б. ГРІНЧЕНКА «БРАТ НА БРАТА» ЯК ИСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ДЖЕРЕЛО	63
Еспененко Д.О.	
ГРІНЧЕНКО ПРО ШЕВЧЕНКА: ДО ІСТОРІЇ АВТОРСЬКОГО ОПРАЦЮВАННЯ І ПЕРШОЇ ПУБЛІКАЦІЇ ОДНІЄЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РОЗВІДКИ	71

РОЗДІЛ II. ГРІНЧЕНКОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС	78
Беззуб Ю.В.	
БОРИС ГРІНЧЕНКО І ХРИСТИНА АЛЧЕВСЬКА: ГРОМАДСЬКІ Й ОСОБИСТІ ВЗАЄМИНИ	78
Клименко Н.П.	
«...ПОСУВАТИ ЖИТТЯ НАПЕРЕД ДО ЛЮДСЬКОГО ІДЕАЛУ...» (ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ НАСТІ ГРІНЧЕНКО У ЛУБЕНСЬКІЙ САМООБОРОНІ)	98
Васильєв О.О.	
ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБИСТОГО І СУСПІЛЬНОГО У ТВОРЧОСТІ Б.Д. ГРІНЧЕНКА	107
Петрощук Н.Р.	
ПЕРШИЙ ГРІНЧЕНКІВЕЦЬ: МИКИТА МИНОВИЧ ГРИЩЕНКО (1900–1987) (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДАК)	116
Погребняк І.В.	
ПАРАДИГМА ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ В РУКОПИСНОМУ ДИДЯЧОМУ ЖУРНАЛІ «КВІТКА. НАСТИНА ЧИТАНКА» БОРИСА ГРІНЧЕНКА	126
Кормакова Т.Л.	
ЛІТЕРАТУРНА СПАДШИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА У СУЧASNІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГРАФІЦІ	134
Бурко О.В.	
ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ ПОЕЗІЇ Б. ГРІНЧЕНКА НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ	150
Огарь Юлія (науковий керівник Дика Н.М.)	
ЛІНГВІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ Б. ГРІНЧЕНКА	167
Ряба Світлана (науковий керівник Толубко І.Г.)	
НАУКОВО-ТВОРЧІ КОЛА БОРИСА ГРІНЧЕНКА, МИКОЛИ ЛІСЕНКА, ВАСИЛЯ ВЕРХОВИНЦЯ. КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НА РУБЕЖІ XIX–XX ст.	174

Наукове видання**БОРИС ГРІНЧЕНКО –
ВІДОМИЙ
І НЕВІДОМИЙ**

Матеріали
VII щорічних Грінченківських читань

9 грудня 2014 року., м. Київ

За зміст поданих матеріалів відповідають автори.

Видання підготовлене до друку в НМЦ видавничої діяльності
Київського університету імені Бориса Грінченка

Завідувач НМЦ видавничої діяльності М.М. Прядко
Відповідальна за випуск А.М. Даниленко
Над виданням працювали: Н.І. Гетьман, Л.Ю. Столітня,
Т.В. Нестерова, О.Д. Ткаченко

Поліграфічна група: А.А. Богадельна, Д.Я. Ярошенко,
О.М. Дзенев, Г.О. Бочарник, В.В. Василенко

Підписано до друку 23.04.2015 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 10,70. Обл.-вид. арк. 9,65. Наклад 100 пр. Зам. № 5, 0-1

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

Попередження! Згідно із Законом України «Про авторське право і сумжні права» частина цього видання не може бути використана чи відтворена на будь-яких засобах розміщення в мережі Інтернет без письмового дозволу Київського університету імені Бориса Грінченка й авторів. Порушення закону призводить до адміністративної та кримінальної відповідальності.

